

KOGNITIV VA RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI

Olimova Sevara Azizillayevna

Qo'qon Universiteti Andijon filiali Masofaviy ta'lim Psixologiya yo'nalishi
25-02- guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17731338>

Annotatsiya: Ushbu maqolada kognitiv va rivojlanish psixologiyasining asosiy nazariyalari, ularning inson tafakkuri va xulq-atvorining shakllanishiga ta'siri yoritiladi. Tadqiqotda Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari, Vygotskiyning sotsiokultural yondashuvi hamda zamonaviy neyropsixologik qarashlar tahlil qilinadi. Kognitiv jarayonlarning — idrok, xotira, tafakkur, diqqat va muammo yechishning — bolalikdan o'smirlikka qadar rivojlanish dinamikasi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, biologik omillar, ijtimoiy muhit va ta'lim jarayonining psixik rivojlanishdagi roli asoslab beriladi. Ish yakunida kognitiv rivojlanishning amaliy ahamiyati, xususan ta'lim, tarbiya va psixologik diagnostikada qo'llanishi haqida xulosalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: *Kognitiv rivojlanish, Rivojlanish psixologiyasi, Piaget nazariyasi, Vygotskiy yondashuvi, Neyropsixologiya, Idrok, Xotira, Tafakkur, Diqqat, Psixologik diagnostika*

Annotation: This article highlights the main theories of cognitive and developmental psychology and their influence on the formation of human thinking and behavior. The study analyzes Piaget's stages of cognitive development, Vygotsky's sociocultural approach, and modern neuropsychological perspectives. It examines the developmental dynamics of cognitive processes — perception, memory, thinking, attention, and problem-solving — from childhood to adolescence. Additionally, the role of biological factors, the social environment, and the educational process in psychological development is substantiated. The paper concludes with insights into the practical significance of cognitive development, particularly its application in education, upbringing, and psychological diagnostics.

Keywords: *Cognitive development, Developmental psychology, Piaget's theory, Vygotsky's approach, Neuropsychology, Perception, Memory, Thinking, Attention, Psychological diagnostics.*

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные теории когнитивной и возрастной психологии, а также их влияние на формирование человеческого мышления и поведения. В исследовании анализируются стадии когнитивного развития по Пиаже, социокультурный подход Выготского и современные нейropsихологические взгляды. Изучается динамика развития

когнитивных процессов — восприятия, памяти, мышления, внимания и решения проблем — от детства до подросткового возраста. Кроме того, обосновывается роль биологических факторов, социальной среды и образовательного процесса в психическом развитии. В заключение приводятся выводы о практическом значении когнитивного развития, в частности о его применении в обучении, воспитании и психологической диагностике.

Ключевые слова: *Когнитивное развитие, Возрастная психология, Теория Пиаже, Подход Выготского, Нейропсихология, Восприятие, Память, Мышление, Внимание, Психологическая диагностика.*

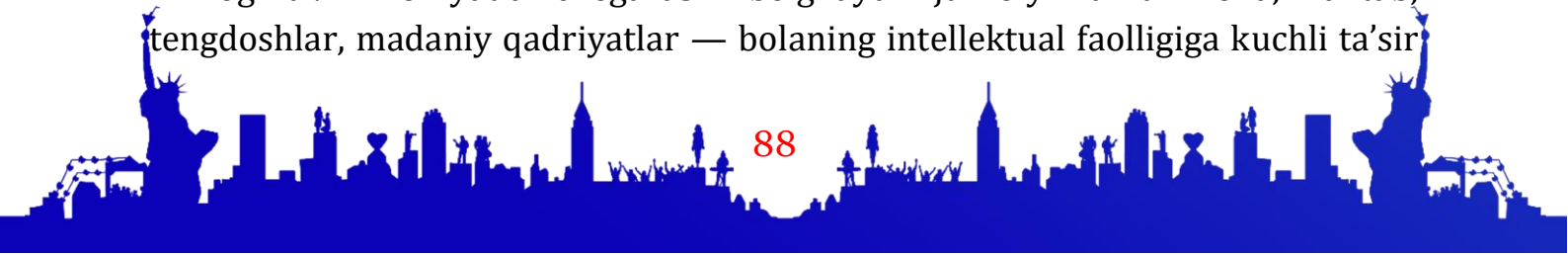
Когнитив va rivojlanish psixologiyasi insonning bilish jarayonlari qanday shakllanishi, tafakkur va xulq-atvori qanday rivojlanib borishini o'rganadigan muhim ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Ushbu yo'nalish doirasida tadqiqotchilar inson tug'ilganidan boshlab o'smirlik, hatto kattalik davriga qadar kechadigan psixik jarayonlar evolyutsiyasini o'rganadilar. Kognitiv rivojlanishning mohiyati idrok, xotira, tafakkur, diqqat, muammo yechish va boshqa aqliy jarayonlarning bosqichma-bosqich murakkablashuvi bilan bog'liqdir. Shuning uchun ham psixologiya fanida ushbu jarayonlarni izohlovchi nazariyalar alohida ahamiyatga ega. Mazkur bo'limda Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, Vygotskiyning sotsiokultural yondashuvi hamda zamonaviy neyropsixologik qarashlar asosida kognitiv rivojlanishning ilmiy talqinlari yoritiladi. Shuningdek, biologik omillar, ijtimoiy muhit va ta'lim jarayonining psixik taraqqiyotga ta'siri ham tahlil qilinadi.

Kognitiv rivojlanish nazariyalari ichida Piagetning yondashuvi eng ko'p qo'llanadigan modellardan biridir. Jean Piaget bolalarda tafakkur jarayonining uzluksiz emas, balki aniq bosqichlarga bo'linib rivojlanishini ta'kidlaydi. Piagetning fikricha, bola atrof-muhitni faqat tayyor bilimlarni qabul qilish orqali emas, balki faol tajriba asosida o'rganadi. Uning nazariyasidagi sensor-motor bosqichda bola harakat va sezgi orqali dunyoni idrok etadi, barqaror obyektlar haqidagi tushuncha shakllanadi. Preoperatsion bosqichda esa bola tasavvurga boy bo'ladi, ammo mantiqiy tafakkur hali yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi. Konkret operatsiyalar davrida bolalarda mantiqiy tahlil qilish qobiliyati kuchayadi, lekin bu tafakkur real, ko'zga ko'rinadigan obyektlar bilan cheklanadi. Formal operatsiyalar bosqichiga kelganda esa inson abstrakt fikrlay oladi, murakkab muammolarni mantiqan tahlil qilib, gipotezalar ilgari suradi. Piagetning ushbu bosqichlar nazariyasi bolalarning intellektual rivojlanishini tushunishda asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi va hozirgi zamon ta'lim tizimida

katta o'rin egallaydi. Vygotskiyning sotsiokultural yondashuvi esa Piaget nazariyasidan farqli ravishda, kognitiv rivojlanishni ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'laydi. Vygotskiy fikricha, inson tafakkuri individual ravishda emas, balki muloqot, ijtimoiy faoliyat, til va madaniyat orqali shakllanadi. Uning mashhur tushunchasi — yaqin rivojlanish zonasi — bolaga o'qituvchi yoki tajribaliroq inson yordami bilan erishilishi mumkin bo'lgan rivojlanish darajasini anglatadi. Vygotskiyning ushbu g'oyasi hozirgi zamon ta'limida mentorlik, kooperativ o'qitish, hamkorlikda o'rganish kabi usullarning shakllanishiga asos bo'ldi. Shuningdek, bola ijtimoiy tajribaning faol ishtirokchisi bo'lgan sari uning tafakkuri, xotirasi, muloqot qobiliyatlari va diqqat jarayonlari rivojlanib boradi. Vygotskiy nazariyasi shuni ko'rsatadiki, kognitiv jarayonlar biologik yetilish natijasi emas, balki ijtimoiy-madaniy tajriba bilan chambarchas bog'liq murakkab tizimdir. Zamonaviy neyropsixologiya kognitiv jarayonlarni miya faoliyati bilan bog'lab tahlil qiladi. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar idrok, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlarining qanday neyroanatomik asosga egaligini ko'rsatadi. Masalan, oksipital sohalar vizual idrokni boshqaradi, parietal soha esa fazoviy idrok uchun mas'ul. Xotiraning shakllanishi va mustahkamlanishi gipokamp va prefrontal korteks bilan bog'liq. Diqqat jarayonlari frontal va parietal tuzilmalar tomonidan boshqariladi. Abstrakt tafakkur va muammo yechish esa yuqori darajada rivojlangan prefrontal korteks faoliyatiga tayanadi. Neyropsixologlar bolalar miyasi yuqori plastiklikka ega ekanini ta'kidlaydilar, bu esa ularda yangi bilimlarni o'rganish, muammolarni hal qilish va mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash jarayonlarini osonlashtiradi. Biroq bu rivojlanish ijtimoiy muhit sifatiga, ta'lim metodlariga va tarbiyaviy sharoitlarga kuchli darajada bog'liq. Kognitiv jarayonlarning rivojlanish dinamikasi har bir yosh bosqichida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bolalik davrida idrok jarayonlari tez o'sadi, bola obyektlarni farqlash, tasniflash, shakl va ranglarni ajratish kabi ko'nikmalarni egallay boshlaydi. Xotira dastlab mexanik shaklda rivojlanadi, keyinchalik mantiqiy bog'lanishlar orqali mustahkamlanadi. Diqqat bola yoshligida beqaror bo'ladi, oson chalg'iydi, ammo o'sib borgani sari ixtiyoriy diqqat shakllanadi. Tafakkur esa konkret obrazlardan murakkab mantiqiy operatsiyalarga o'tadi. O'smirlik davrida muammo yechish, tahlil qilish, abstrakt fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlari sifat jihatidan yangicha darajaga ko'tariladi. Kognitiv rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar uch toifaga bo'linadi: biologik, ijtimoiy va pedagogik. Biologik omillar — genetik meros, miya tuzilishi, neyronlar o'zaro aloqasi va umumiy sog'liq holati — kognitiv imkoniyatlar chegarasini belgilaydi. Ijtimoiy muhit — oila, maktab, tengdoshlar, madaniy qadriyatlar — bolaning intellektual faolligiga kuchli ta'sir

qiladi. Ta'lim jarayoni esa ushbu rivojlanishni yo'naltiruvchi asosiy mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Malakali o'qituvchi o'quvchilarning individual rivojlanish darajasini aniqlab, mos o'qitish strategiyalarini qo'llaydi va bu orqali ularning yaqin rivojlanish zonasini to'g'ri yo'naltiradi. Kognitiv rivojlanishning amaliy ahamiyati ta'lim, tarbiya va psixologik diagnostika sohasida katta o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish, ularga mos dars metodlarini tanlash o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini sezilarli darajada tezlashtiradi. Tarbiya jarayonida esa bola bilan muloqot, uning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash va intellektual faolligini rag'batlantirish muhimdir. Psixologik diagnostika sohasida kognitiv rivojlanish nazariyalari asosida ishlab chiqilgan testlar, kuzatuv metodlari, xotira va tafakkur darajasini o'lchovchi texnika va metodlar qo'llanadi. Bu metodlar o'quvchilarning individual imkoniyatlarini aniqlash, rivojlanishida kechikishlar mavjud bo'lsa, ularni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish imkonini beradi. Umuman olganda, kognitiv rivojlanish psixologiyasi inson tafakkuri shakllanishini tushuntirishda, ta'lim jarayonini ilmiy asoslashda va psixologik amaliyotlarda muhim o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
2. Piaget, J., & Inhelder, B. (1969). *The Psychology of the Child*. New York: Basic Books.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.
5. Cole, M., & Scribner, S. (1974). *Culture and Thought: A Psychological Introduction*. John Wiley & Sons.
6. Luria, A. R. (1973). *The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology*. New York: Basic Books.
7. Anderson, J. R. (2015). *Cognitive Psychology and Its Implications*. New York: Worth Publishers.
8. Siegler, R. S. (1998). *Children's Thinking: Cognitive Development and Individual Differences*. Prentice Hall.
9. Berk, L. E. (2021). *Development Through the Lifespan*. Pearson Education.
10. Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B., & Mangun, G. R. (2019). *Cognitive Neuroscience: The Biology of the Mind*. W. W. Norton & Company.

